

Szalai Zoltán

'70-es évek cikk-sorozat VII.

A magyar gazdaság helyzete az 1970-es években

Az 1970-es évekről szóló, 8 részes cikksorozatunk hetedik részeként az 1970-es években zajló hazai, belső gazdasági folyamatokat, kiemelten az 1968-as gazdasági reformot és annak következményeit mutatjuk be. Jelen cikkben a 2022. január 27-ig rendelkezésre álló adatokat vettük figyelembe.

Az 1968-as gazdasági mechanizmus reform és annak következményei

Az 1968-as gazdasági reformra azért volt szükség, mert a korábbi gyors növekedési ütem lelassult és a lakossági életszínvonal növelése nehézségekbe ütközött. Az 1960-es évtized végén a gazdasági növekedés „extenzív” forrásai kimerülőben voltak, ezért az „intenzív” növekedési modellre való átállás került napirendre. Ugyanebben az időszakban a fejlett világ növekedési üteme hasonló módon mérséklődött, ami arra utal, hogy voltak közös elemei a lassulásnak. A szocialista országok a fejlett országok által bejárt pályát követték meglehetősen késéssel.

A reform egyik következményeként nőtték a jövedelmi különbségek és belső társadalmi feszültségek alakultak ki. Ennek fő oka az volt, hogy a reform következtében megnövekedett önállósággal nem egyformán tudtak élni az egyes vállalatok. A reform nyomán megmutatkoztak a jövedelmi különbségek mind az egyes vállalatokon belül a vezetők és a többi alkalmazott között (vertikálisan), és az alkalmazottak között (horizontálisan), mind az iparágon belüli vállalatok között, illetve a különböző ágazatok között is (például a korábban diszpreferált mezőgazdaság javára). Megszaporodtak, illetve megjelentek olyan, korábban másodrendűnek tekintett munkaszervezeti és tulajdonformák, mint a termelőszövetkezetek, szövetkezeti melléküzemágak, kisipari vállalkozások, önálló kisiparosok, gebinesek, amelyek gyakran sokkal magasabb jövedelmet biztosítottak a dolgozók és a tulajdonosok számára, mint a szocialista nagyüzemek.

A jövedelmek átrendezése azonban részben indokolható volt. Erre példa a mezőgazdasági tevékenység jövedelmezőségének helyreállítása. Korábban az iparosítást évtizedekig a mezőgazdasági jövedelmek több csatornán (pl. bérek,

árak, foglalkoztatás) keresztül történő átcsoportosítása révén valósították meg, ami azonban az új ágazati arányok fényében már nem volt indokolt. A társadalmi feszültségeknek gyakran közgazdasági értelemben is volt alapja. A megnövekedett jövedelmi különbségek ugyanis nem voltak minden esetben igazolhatók hatékonysági vagy termelékenységi előnyökkel, hanem a bürokratikus szabályok (például bérszabályozás, árszabályozás) kiskapuinak kihasználásán, szabályozói korlátok megkerülésén, vagy egyes monopol- és hiányhelyzetek kihasználásán alapultak.

A tervutasítást felváltja a szabályozók és ösztönzők rendszere

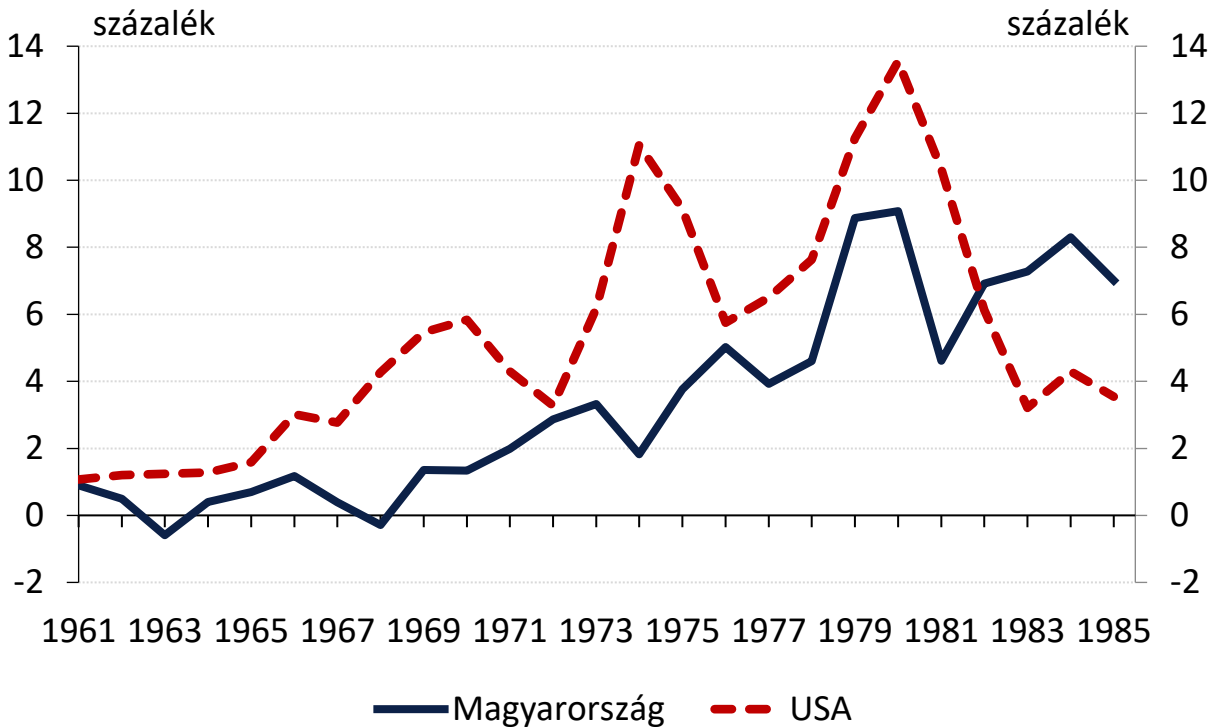
Az 1968-as reform nyomán az ötéves terv kötelező ereje megszűnt a vállalatok számára, így azok megnövekedett önállóságukkal élve az ösztönzőkre reagálva hozták meg döntéseiket. A reformot követően a gazdaságirányítás a terv célkitűzéseit a szabályozói környezet alakításával, piaci eszközökkel, indirekt módon kívánta elérni. A gyakorlatban azonban a tervcélok elérése gyakran egyedi, ad hoc szabályozói változásokat vagy egyenesen hatósági intézkedéseket követelt meg. Ez különösen az 1970-es évtized végére, a külső eladósodás felgyorsulása miatt vált gyakorlattá és vállalati korlátozóvá. Mindez formálissá tette az ösztönzést, illetve a vállalati önállóságot, és a gyakorlatban tervutasítással ért fel: a tervalkut a szabályozói alku váltotta fel. Ennek során nem szűnt meg a hatóságok elvárása bizonyos ellátási kötelezettségek teljesítése terén, miközben az egyes vállalatok nem válhattak működésképtelenné, fizetéképtelenné sem, ami összességében gyengítette az ösztönzést.

Árreform

A gazdasági reformot követően az árak alakulása továbbra is nagymértékben rögzített vagy maximált, azaz szabályozott maradt. A fogyasztási cikkek 50 százalékának szabályozott volt az ára, így az nem tükrözte a termelési költségeket. Emiatt az árrendszerben továbbra is számos támogatás maradt, aminek forrása a vállalati jövedelemelvonás, illetve költségvetési hiány volt. Ezt erősítette a külkereskedelmi importárak növekedése (nyersanyag, energia), amit nem kívántak érvényesíteni a belföldi fogyasztói árakban. A reformot követően a korábban stabil árak növekedni kezdtek, ami erős érvként szolgált a reformok ellenzői számára. A fogyasztóiár-index növekedési üteme az 1960-as évekre jellemző 2 százalék alatti értékről az 1970-es évtized közepére 4-5 százalékos

ütemre nőtt hazánkban, majd az árrendezés hatására 1979-1980-ra 9 százalékos körüli szintre emelkedett. Összehasonlításként az USA-ban már a '70-es évek elején 5 százalékos körül alakult az infláció és 13 százalékos fölé emelkedett 1980-ra az éves inflációs ráta (1. ábra).

1. ábra: Fogyasztói árak éves növekedési üteme Magyarországon és az USA-ban

Forrás: KSH, OECD

Nagyobb mértékű árreformra csak az 1979-80-as átfogó árrendezés keretében került sor. Ez az alapvető élelmiszerek árának jelentősebb emelését is magában foglalta, 1979-ben szűnt meg többek között a „3,60-as kenyér”. Ezt megelőzően 1975. január 1-jével széleskörű áremelésekre került sor, ami azonban még nem érintette a lakossági fogyasztói árakat. A költségvetési ártámogatások 5,5 milliárd forinttal növekedtek, ami a költségvetési kiadások 1,7 százalékát tette ki.

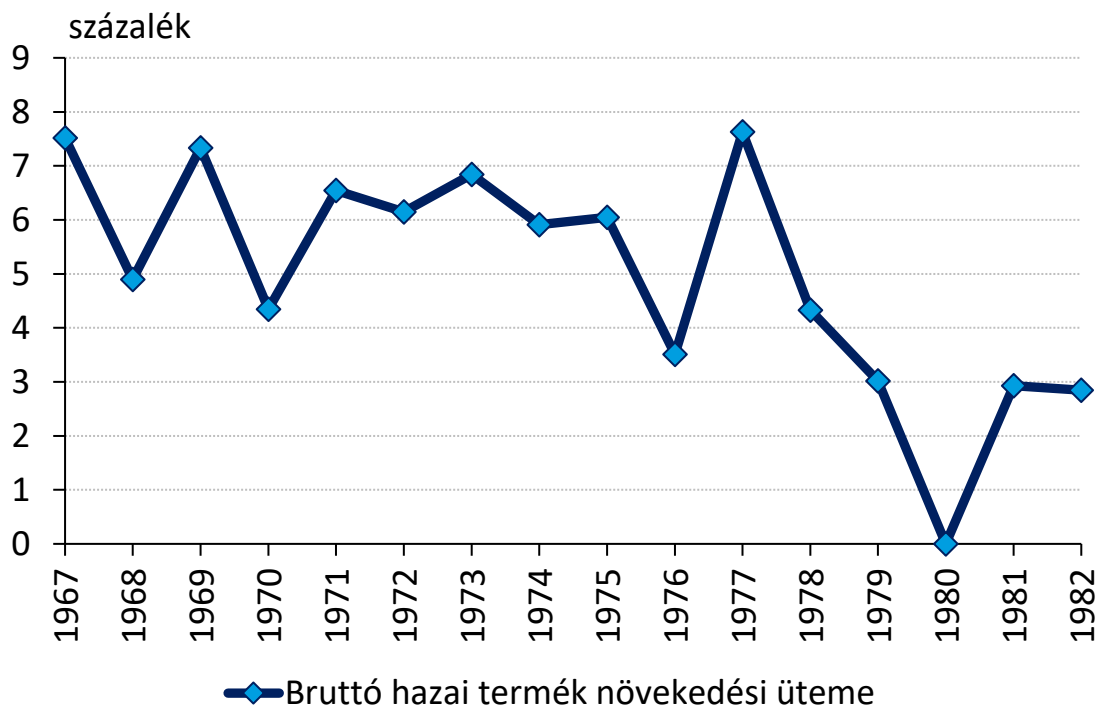
A termelői árak már rendszeresen meghaladták a fogyasztói árakat és a vállalatok jövedelmezőségét az állami támogatások tartották fenn. A jövedelem-átcsoportosítás azon alapult, hogy ezzel párhuzamosan folyt a nyereségek lefölözése a vállalatok másik csoportjában. Eközben a fejlesztési alapok elosztása kevésbé tükrözte a jövedelmezőségi szempontokat. A vállalati és szövetkezeti támogatások 1976-ban már a költségvetési kiadások egyharmadát

tették ki. A pártvezetés végül az árrendszer és a támogatások rendszerének átláthatóvá tétele érdekében annak teljes felülvizsgálatát határozta el és egy átfogó „árrendezést” helyezett kilátásba 1980-ra, ami meg is valósult az 1979-80-as árreform keretében.

Munkaerő politika és gazdasági növekedés

A munkaerő központi irányítását megszüntették, így szabadabb lett a vállalatok közötti munkaerő-áramlás. A központi bérszabályozás helyett áttértek az átlagbér szabályozásra, ami egyrészt nagyobb szabadságot adott a teljesítmény-ösztönzésre, másrészt azonban gyakran alacsony bérrel olyan munkavállalókat vettek fel, amelyekkel ellensúlyozni lehetett a magasabb béreket. Így bár nőtt a mobilitás, azonban a vállalati hatékonyság növekedése korlátozott volt.

2. ábra: Bruttó hazai termék éves növekedési üteme Magyarországon

Forrás: KSH

A '70-es évekre a gazdaság 5-7 százalékos körüli növekedési ütemének fenntartása egyre nagyobb feszültséggel járt, ami miatt az évtized végére drasztikus lassításra volt szükség. Egyértelművé vált ugyanis, hogy a korábbi szerkezetben a gazdasági növekedés fenntarthatatlan. Ennek következtében az 1977-es kiugró, 7,6 százalékos értékről a magyar gazdaság növekedési üteme fokozatosan egy

alacsonyabb, 3 százalékos körüli dinamikára csökkent az 1970-es évek végére, illetve az 1980-as évek elejére (2. ábra).

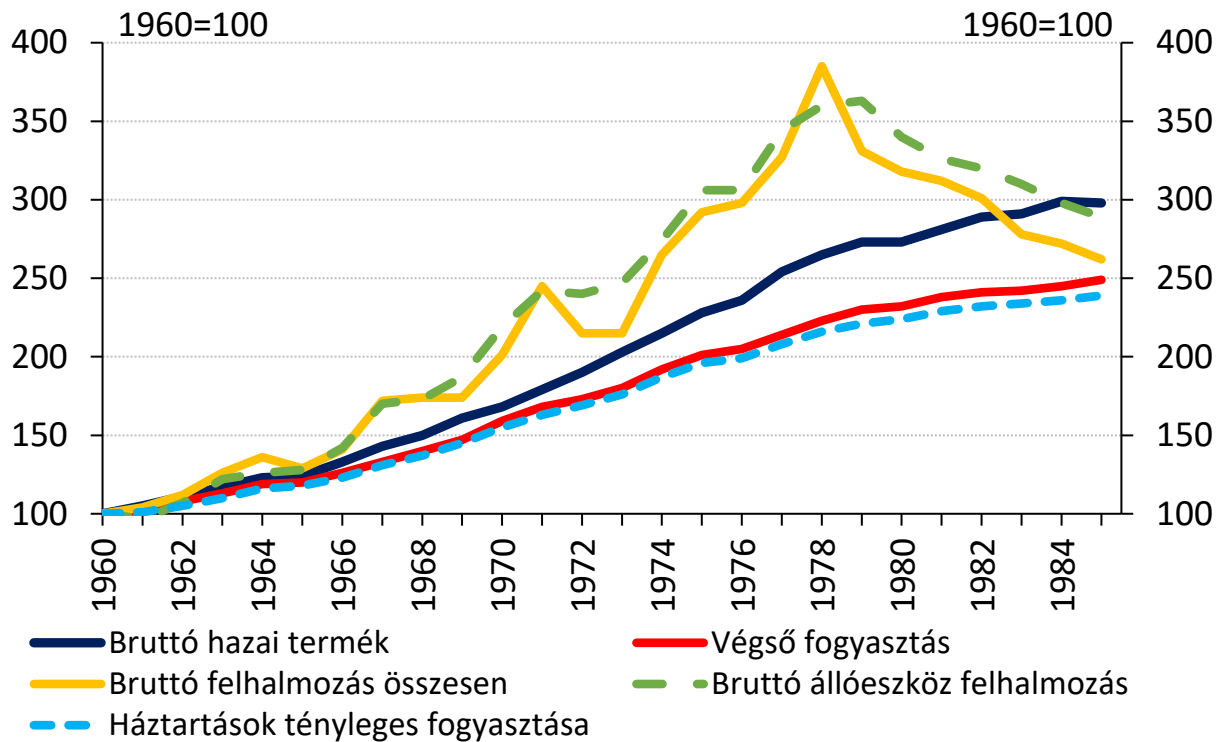
Beruházások

A reform kidolgozói a beruházási tevékenységek decentralizálását hirdették meg. Az eredeti terv szerint a vállalati beruházásokról 50 százalékban a vállalatok dönthettek volna, míg a másik 50 százalékról központi döntések születtek volna. Az évek során ettől azonban eltértek és továbbra sem volt a vállalatok számára kiszámítható a beruházási környezet. A banki hitelekkel hasonló módon, továbbra is döntően a központi elvárásokkal összhangban alakították, kevéssé a jövedelmezőségi kilátások alapján. Általában véve is elmondható, hogy a bankrendszerre nem terjedt ki a reform.

A beruházások alakulása meglehetősen hektikus volt, és nagyban tükrözte a központ „stop-go” politikáját. A „stop-go” politikán keresztül a beruházások túlfutását ad hoc intézkedésekkel kívánták korrigálni, amikor a külső és belső egyensúlyi helyzet kiéleződött. A központ számos esetben közvetlenül utasította vagy más módokon egyedileg „ösztönözte” a vállalatokat a beruházási tevékenységük terén, attól függően, hogy milyen irányú feszültséget kívánt kezelni.

Állandó probléma maradt a túl sok beruházás indítása, majd azok befejezésének elhúzódása. Az irodalom megosztott abban, hogy ez a ciklikusság a vállalatok oldaláról indult-e a puha költségvetési korlát miatt, vagy a politikai vezetés oldaláról. Abban egyetértés van, hogy nem volt visszacsatolás a vállalatok felé, ezért központi restriktiókra volt szükség a korrekcióhoz. A beruházások növekedési üteme szélsőségesen ingadozott egyik évről a másikra, az 1970-ben elért 17 százalékos maximum és az 1972-es -0,8 százalékos minimum értékek között (3. ábra). A végső fogyasztás kevésbé szélsőségesen, de a fogyasztást tekintve meglehetősen szokatlan módon változott 8,2 százalékos (1970) és 2 százalékos (1976) növekedési ütem között.

3. ábra: A főbb makrogazdasági mutatók indexeinek alakulása

Forrás: KSH

Államháztartás

Az államháztartás pénzügyi helyzetéről a korszakban a nyilvánosság előtt nem valóságos adatok jelentek meg. Az MNB állammal szembeni követelése kapcsán az 1. táblázatban láthatóan a nyilvános és a tényleges adatok jelentősen eltértek.

1. táblázat: Az állam hiteltartozása az MNB publikus, illetve tényleges számviteli mérlegében (mrd forint)

MNB hitel az államnak	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985
Publikus	10,9	14,9	15,5	16,8	18,3	20,8	24,3	24	22,6	33,4	26,5	27,7
Tényleges	170,8	224,7	272,4	333,7	396,2	446,1	469,2	482,5	525,5	518,2	530,3	531,6
Eltérés	159,9	209,8	256,9	316,9	377,9	425,3	444,9	458,4	502,9	484,8	503,8	503,9

Forrás: Simon (1996)

Az államháztartás hiánya az utólagos, visszamenőleges számítások szerint 1976-tól már jelentősen meghaladta a három százalékot, ami egy szocialista országban szokatlan volt, miközben a nemzetgazdaság nettó finanszírozási képessége 1975.

után mínusz 5-6 százalék körül alakult, 1978-ban pedig a mínusz 10 százalékot is meghaladta (2. táblázat). A hetvenes évtized második felére mind az államháztartás, mind a vállalati szektor nettó finanszírozási képessége szignifikánsan negatívabbá vált, miközben a háztartások egyébként is alacsony finanszírozási képessége nagyjából megfelelő az évtized elejéhez képest.

2. táblázat: A nemzetgazdaság és fő szektorai GDP-arányos, nettó finanszírozási képessége

Éves egyenleg (GDP-százalék)	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984
Nemzetgazdaság	-2,8	-5,1	1,1	4,4	-3,7	-6,2	-5,4	-6,0	-11,0	-6,3	-3,4	-2,3	-1,6	-0,7	0,0
Nem pénzügyi vállalatok	-3,8	-5,6	-0,4	2,4	-3,0	-4,4	-3,2	-3,8	-6,6	-2,9	-0,8	-0,5	-1,0	-1,6	-2,4
Pénzügyi vállalatok	-0,2	-0,1	0,0	0,0	-0,1	0,0	0,0	-0,3	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1	0,0
Államháztartás	-0,9	-0,7	0,2	0,2	-2,4	-3,9	-3,5	-4,0	-6,1	-4,6	-3,8	-3,2	-1,8	-0,4	0,9
Háztartások	2,1	1,3	1,3	1,7	1,5	2,0	1,2	2,0	1,7	1,3	1,2	1,2	1,2	1,2	1,5
Nonprofit intézmények	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Forrás: MNB (2018)

A reform visszavétele

A hetvenes évek elejére kialakult feszültségek miatt a reformot 1972-től részlegesen és fokozatosan visszafordították, és ismét erőteljesebb központi intézkedésekkel korlátozták a korábban szabadabb vállalati gazdálkodást. Az egyik leglátványosabb ilyen jellegű lépés 50 nagyvállalat kiemelése és egyedi kezelése volt 1973-ban, egy 1972-es politikai döntés alapján. A belső nehézségeken túl a szocialista táboron belüli feszültségek is a visszarendeződést ösztönözték. A prágai reformokat végül teljesen visszafordították, mert az 1968-as prágai tavaszt is ennek következményeként értékelték. Kevésbé látványosan, de hasonló fordulat játszódott le több szocialista országban, így a korábban megkezdett gazdasági reform munkálatokat megszakították és megerősítették a központi irányítást.

Összefoglalás

Az 1968-as gazdasági reform által okozott feszültségek gyökerét a kialakult szocialista rendszer alapvető dilemmájában ragadhatjuk meg. Miközben a zömében államosított gazdaság hatékonyan volt mozgósítható hadigazdasági jellegű termelés során, illetve a nagy ágazatok közötti erőforrás átrendezés érdekében, addig a gazdasági szempontból normál időkből ez a modell nem tekinthető versenyképesnek. A versenyképtelenségnek oka az volt, hogy a jövedelmezőség, a minőség, a választék és az egyéni ösztönzés háttérbe szorult. Így a megvalósult szocialista gazdaság hatékony lehetett makrogazdasági értelemben, amennyiben kihasználta az összes fizikai és humán erőforrást, de nem volt hatékony vállalati szinten jövedelmezőség, költséghatékonyság és minőségi kibocsátás szempontjából. A vállalati szintű hatékonyság hiánya azonban a támogatásokon keresztül a makrogazdasági stabilitást is aláásta.

A reform meg kívánta tartani a társadalmi célok mellett a vállalatok dominánsan köztulajdoni alapját, de egyben javítani akarta a vállalati hatékonyságot is a piaci követelmények korlátozott bevezetésével. A hatékonyság és a termékminőség emelését a vállalati önállóság, a jövedelmi érdekelttség és az árjelzések erősítésével kívánták elérni, de eközben az alapvető társadalmi célokat is meg kívánták őrizni. Ezt azonban nem sikerült elérni normatív szabályozókkal és a piaci mechanizmusok elemeinek felhasználásával, ezért a kialakult gazdasági és társadalmi feszültségeket adminisztratív eszközökkel korrigálni kellett. Összességében a lemaradást sem sikerült csökkenteni a centrum országokhoz képest, és az életszínvonal további növelését sem lehetett folytatni a megszokott és elvárt mértékben, különösen a cserearányromlást követően. Minden ilyen törekvés a külső egyensúly és eladósodás-növekedés korlátjába ütközött. Ez utóbbi folyamatokat a cikksorozat következő részében mutatjuk be.

Felhasznált irodalom

- Antal László (1982): Gazdaság és politika - érdek és struktúra (Hozzászólás Szegő Andrea tanulmányához), *Medvetánc*, 1982 2/3, 93-123. o.
- (1985): *Gazdaságirányítási és pénzügyi rendszerünk a reform útján*, Közgazdasági és Jogi könyvkiadó
- Bauer Tamás (1981): *Tervgazdaság, beruházás, ciklusok*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Csikós-Nagy Béla (1974): *Szocialista árelmélet és árpolitika*, Kossuth Könyvkiadó
- Germuska Pál (2008): „De hát eszerint a szocializmus bedobhatja a törülközőt?”. Második gazdaság a Kádár-korszakban, in: Germuska Pál és Rainer M. János (szerk.) *Közelítések a kádárizmushoz*, 1956-os Intézet Közalapítvány, Budapest, 66-84. o.
- (2014): Elvesztegetett fél évtized. Gazdasági válság és válságkezelés Magyarországon, 1973-1979, in: *Aetas*, (29) 4. pp. 125-144. (2014)
- János László és Hógye Mihály (1982): Gazdaságpolitikai célok és a gazdasági szabályozók az V. ötéves terv időszakában, *Egyetemi Szemle*, Vol. 4, No. 1/2 (1982), pp. 25-50
- Kornai János (1980): *A hiány*, Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Kraft, Evan (1993): The Soft-Budget Constraint and the Theory of Endogenous Money: A Note on Szegő's Critique of Kornai in: *Journal of Post-Keynesian Economics*, Volume 16, 1993 - Issue 1, pp. 153-161
- Magyar Nemzeti Bank (2018): *Magyarország pénzügyi számlái 1970-1989*, Magyar Nemzeti Bank
- Simon Béla (1996): A nemzetgazdaság pénzügyi vagyona és finanszírozása, in: *Statistikai Szemle*, 96. évfolyam 3. szám 274–291. o.
- Soós Károly Attila (1986): *Terv, kampány, pénz. Szabályozás és konjunktúraciklusok Magyarországon és Jugoszláviában*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest
- Szamuely, László és Csaba, László (1998): *Rendszerváltozás a közgazdaságtanban - közgazdaságtan a rendszerváltozásban*, Közgazdasági Szemle Alapítvány
- Szegő Andrea (1982): Gazdaság és politika - érdek és struktúra, *Medvetánc* 1982 2/3, 49-92. o.

----- (1991): The Logic of a Shortage Economy: A Critique of Kornai from a Kaleckian Macroeconomic Perspective, *Journal of Post Keynesian Economics*, Vol. 13, No. 3 (Spring, 1991), pp. 328-336

Tomka Béla: Gazdasági növekedés és fogyasztás Magyarországon a 20. században, *Korunk*, vol. XXI, (2010), no. 4, 30-45.

Veszteg József (1980): A magyar árrendszer – 1980, *NME Közleményei, Miskolc V. Sorozat, Társadalomtudományok*, 27(1981) kötet, 223-228

Verbászi Beáta (2004): A rendszer tragédiája. Az 1968-as reform előzményei, beindítása és kudarca, *Tudományos Közlemények*, 11 (2004 szeptember)

„Szerkesztett formában megjelent a *Pénzcentrum.hu* oldalon 2022. augusztus 31-én.”